

γλῶσσα είναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου, η μᾶλλον τῶν ἐν κοινωνίᾳ ζώντων ἀνθρώπων, ὅτι παραδίδοται πάντοτε ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ὅτι ἄρα ἔκαστος δὲν πλάττει κατ' ἀλήθειαν τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, καθ' ὃσαν τὸ ὑλικὸν ἥτοι τὰς λέξεις καὶ φράσεις, ὅτι δὲ καὶ τὸν τρόπον τοῦ κατασκευάζειν τὸν λόγον, τὰς προτάσεις, ἐκληρονόμησε παρὰ τῶν παλαιοτέρων καὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα ἔκεινων πλάττει ἔκάστοτε τὸν λόγον αὐτοῦ, διὰ ταῦτα πρόδηλον, ὅτι η γλῶσσα οὕτω κληροδοτούμενη ἀπὸ πολλῶν χιλιετηρῶν μακροτάτην ἔσχεν ἔξειλιξιν ἀπὸ τῆς πρώτης γεννήσεως καὶ ἀρχῆς αὐτῆς μέχρι σήμερον, καὶ διτι, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ νοήσωμεν ἀληθῶς ποία τις ἦν αὕτη ἐν δεδομένῳ τινὶ χρόνῳ, ἀνάγκη νὰ ἔξετάσωμεν ποία τις ἦν κατὰ τοὺς πρότερον χρόνους καὶ κατὰ τίνας νόμους ἔκάστοτε ἐκ τῆς χρονικούς μορφῆς προῆλθεν η μετέπειτα. Τὸ εἶναι ἄρα καὶ ἐν τῇ ἔξετάσει τῆς γλώσσης, δπως καὶ ἐν πάσῃ ἀλλῇ ἴστορικῇ ἐπιστήμῃ, κατανοεῖται ἐπιστημονικῶς, ἥτοι ὑπάρχειται ὑπὸ νόμους διὰ μόνου τοῦ γίγνεσθαι, καὶ ἐπὶ τὴν γλῶσσαν ἐφαρμόζεται η παρατήρησις τοῦ δικαιονόου Ἀριστοτέλους «εἰ δέ τις ἔξειλιξις τὰ πράγματα φύσιν εἰν.....κάλλιστ’ ἀνθεωρήσειν».

(Ἐπειταὶ τὸ τέλος.)

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Η ΛΕΞΙΣ ΤΕΤΡΑΕΝΤΟΝ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΙΣ

ΕΝ ΓΚΙΟΥΔΑ-ΜΠΑΞΕ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ, ἡν οἱ ἐνεπίγραφοι λίθοι παρέχουσιν εἰς τὴν φιλολογίαν, καθ' ὅλου, εἴναι ἀληθῶς εἰπεῖν μεγίστη καὶ σπουδαιοτάτην ὁ τὸ δημόσιος καὶ ὁ κατ' ἴδιαν βίοις τῶν παλαιῶν προστάτεις διὰ τῶν ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν ἐπίσημον καὶ ἀπρόσβλητον κύρος. Θά τότο δ' ἀληθῆς ἔχοχόν τι, ἂν ὁ χρόνος ἐφειδετο πάντων τῶν ἐνεπίγραφων λίθων, ἐφ' ὧν απετύπωσκαν οἱ ἀρχαῖοι πάσις τὰς ἐπισήμους αὐτῶν πράξεις. Οὔτω θὰ εἰχομεν εἰς ἀκέραιον τὸ ἐπίσημου ἀρχεῖον ἐκάστης πόλεως, ὅποιεν, ὡς ἔχει σθολότου πηγῆς θὰ ἡτοιμηνε τὰς περὶ τῆς καθ' ὅλου δράσεως αὐτῶν μαρτυρίας. Ἀλλὰ πίλη τούτων τῶν θετικῶν ὠφελημάτων ἀρίσται η φιλολογία καὶ ἀλλὰ τὴν ἴστορικήν αὐτῆς ἐν γένει ἔξειλιξιν ἀφορῶντα. Οὐ μόνον δῆλαδὴ πολλαὶ λέξεις μὴ διασωθεῖσαι παρὰ τοῖς συγγραφεῖσι διετηρήθησαν μέχρις ήμῶν διὰ τῶν ἐπιγραφῶν, ἀλλὰ πολλάκις καὶ η ὥρη καὶ γνησία γραφὴ πολλῶν ἐκ τούτων μόνον διὰ τῶν ἐπιγραφῶν βεβαιοῦται, ὥστα δὲ προσταποδείκυνται δι' αὐ-

τῶν καὶ η ἐν διαφόροις χρόνοις σημασιολογικὴ ἔξειλιξις αὐτοῦ.

Τοιοῦτον τι διδάσκει ήμας ἐπιγραφή τις ἐν Γκιούδα-μπαξέ ἐκπαφεῖσα, περὶ τῆς λέξεως τετραέντου, ητίς δις μόνον ἀπαντῶσα παρὰ Βυζαντίνοις συγγραφεῖσι οὐδειίαν ἀπόλύτως ἐννοιαν παρέχει· ηδη δὲ διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιγραφῆς οὐ μόνον κυροῦται ἀσφαλῶς η ὑπαρχεῖς αὐτῆς καὶ οὐδέμια ἀνάγκη παρίσταται διορθώσεως τῶν χωρίων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ η σημασία αὐτῆς ἀρκούντως εὐκρινῆσθαι.

Πρῶτον ἀπαντῶμεν τὴν λέξιν ταύτην ἐν Πασχαλίῳ χρονικῷ [I. 622], ἔνθα τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς περιφρήμου ἐκείνης στάσεως τοῦ Νίκα ἀναγινώσκομεν ταῦτα: «ὅμοιός δὲ ἐκάλυψε καὶ τὸ Σένατον ἥπου ἐτί τὸ λεγόμενον Αὔγουσταν καὶ η μεγάλη Ἔκκλησία πάσα σὺν τοῖς φοβεροῖς καὶ θαυμαστοῖς κίοσι πάσα ἐκ τετραέντου κατηγέλθη». ἐπειτα δὲ ἐν τῷ χρονολογίᾳ τοῦ Θεοφάνους [184], ἔνθα περὶ τοῦ αὐτοῦ γίνεται λόγος «καὶ ἔσχαλον πύρ εἰς τὰ Πρέσου καὶ κατηγέλθη ὁ οἶκος καὶ ηλίθου καὶ ἔκκυταν τὸ βαθανεῖον καὶ τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν σὺν τοῖς ἀμφοτέροις κίοσι καὶ πάσα ἐκ τετραέντου κατηγέλθη».

Πάντες που οἱ ἐργμνευταὶ τὸ ἐκ τετραέντου τοῦτο ἀνήνεγκον εἰς τὸ ἐπόμενον αὐτῷ ῥῆμα, καί, ἐπειδὴ ἐνὸς ἀτόπου δοθέντος μυρία ἐπεται, ἐπηκολεύθησε καὶ ἐρμηνεία σφαλερά καὶ διόρθωσις ἐντελῶς περιττή. Οὔτως ὁ μὲν Γάραρος ἔξηγήσατο τὸ χωρίον ὡδὲ: tota vero quadripartito in ruinam concidit, ὁ δὲ Δινδόρφιος διεῖδε μὲν ὥρην, ὅτι τὸ ἐκ τετραέντου τοῦ δὲν δύναται ν' ἀνέγηται εἰς τὸ κατηγέλθη, μὴ δύναμενος δ' ὅμως καὶ παλιν νὰ συναγάγῃ καταληπτὴν εἴς αὐτοῦ ἐννοιαν κατέφυγεν εἰς διόρθωσιν.

'Ιδοὺ τί ἐπὶ λέξει λέγει: «ἐν ἑκατέρῳ τῶν συγγραφέων τούτων, εἰ καὶ ὁ ἔτερος ἀπὸ τοῦ ἔτερου ἡτοιμηνε, λανθάνει σφάλμα, ἐπερ δυσκόλως νὰ iαθῇ δύναται, ἐπειδὴ οἱ λέξεις ἐκ τετραέντου τοῦ Πασχαλίου χρονικοῦ, ητίς θὰ παρείχειν ἀκέραιον ἐννοιαν ὡς ἀντὶ τούτου τὸντού συγεινόσκετο ἐκ τετραλίθου». Ιναὶ στηρίξῃ τὴν διόρθωσιν ταύτην ποιεῖται μακρὸν λόγου ὁ Δινδόρφιος καὶ αὐτῆς ἐν τῷ Glossar-med-graceit [II σελ. 1606] ἔνθα ἐρμηνεύει τὸ τρέλιθος καὶ καταλήγει συμπεραίνοντας ὅτι η ἐν λόγῳ φράσις τοῦ Πασχαλίου χρονικοῦ καὶ τοῦ Θεοφάνους δύναται facilis et prona emendatione νὰ μετατελθῇ εἰς ἐκ τετραλίθου, «ita ut columnae istae stupendae ex marmore fuerent crustis triplicis marmori distinctae, quod inde tetralithum, appellatum fuerit». Αμφιεξίδων δ' ὅμως καὶ αὐτὸς περὶ τῆς ὥρητος τῆς διορθώσεως προστίθησαν ἀμέσως κατωτέρω: «videat tamen lector, an hanc conjecturam probet, vel potiorem proferat, cui lubens manus dederit um».

'Η ὑπὸ τοῦ Δινδόρφιου προταθεῖσα μεταβολή, εἰ καὶ

παρεῖχεν ὅπωσδήποτε ἔννοιάν τινα, δὲν ἔτυχεν εὐτυχῶς γενικῆς ἐπιδοκιμασίας, σήμερον δὲ μετὰ τὴν ἀγεύρεσιν τῆς κατωτέρω παρατεθητομένης ἐπιγραφῆς τοῦ Γκιούλ-μπαζέ ἀσφαλέστατα πειθόμεθα, ὅτι ἡ φράσις δέον νὰ μείνῃ ἄθικτος καὶ ὡς ἔχει. Ἀλλὰ καὶ οἱ τηροῦντες τὴν παραδεδομένην τοῦ κειμένου γραφὴν ἥδυνάτουν νὰ ἔξαγαγώσιν εὐάρεστον τὸν ἔννοιαν. Οὕτως ὁ μὲν Σοφοκλῆς ἐν τῷ Ἐλληνικῷ Λεξικῷ τῆς ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντιανῆς περιόδου (Greek Lexicon of the Roman and Byzant periods.) ἔχειται τὴν λέξιν τετράετον διὰ τοῦ four sides, τὸ δὲ χωρίον ἐκ τετραέτου κατηρέχθη ἐρμηνεύει ὡς περίπου καὶ ὁ Γόραρς was completely demolished, no wall left standing, ὁ δὲ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ Θεοφάνους C. De Boor, ἀπλῶς σημειοῦται [II. σελ. 776] ὅτι εἶναι ἀδεεῖαν σημασίας (sensu incerto).

Τὴν ἀγνωστον τάντην σημασίαν τῆς λέξεως πρόκειται νῦν νὰ διευκρινήσωμεν. Ἐνταῦθα δὲ προσέρχεται ἡμῖν ἐπίκουρος ἡ ρηθεῖσα ἐπιγραφή. Αὕτη ἀνεσκάψη πρὸ τινων ἐτῶν ἐν Γκιούλ-Μπαζέ, κώμη τῆς Ἐρμιθραίας χερσονήσου δίωρον περίπου ἀπὸ τῶν Βουρλῶν ἀπέχουσῃ. Ἐνταῦθα παρὰ τὴν θάλασσαν ἀνακαθαρθὲν ἀπὸ τῶν ἐπικειμένων χωμάτων, ἀνεφάνη λαμπρὸν ἐκ ψηφοθετήματος δάπεδον βυζαντιακοῦ ναοῦ, ἐφ' οὗ μεταξὺ ἀλλων ἐπιγραφῶν ἐκ φύφων ἀπαστῶν ἐσχηματισμένων ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπομένη :

Ὑπὲρ εὐχῆς Ρουφῖνος δ
εὐλαβ(ή)ς, διάκονος ἑαυτοῦ καὶ
τῶν τέκνων αὐτοῦ ἐ-
κέντησεν ἐν τετραέντῳ.

Πάντες οἱ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ποιησάμενοι λόγον νομίζουσιν, ἀν μὴ ἀπατᾷ ἡμᾶς ἡ μνήμη, ὅτι ἡ λέξις δηλοῖ μέρος τοῦ ναοῦ.

Ἡ διὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης προτεινομένη σημασία τῆς λέξεως οὐδαμῶς, νομίζομεν, ἀρμόττει εἰς τὰ μνημονευθέντα χωρία τῶν Βυζαντίων συγγραφέων, ἀλλ' οὐδὲ ἡ κρατοῦσα ἐρμηνεία τοῦ Γοάρου δύναται νὰ συντελέσῃ, κατά τι εἰς κατανόησιν τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς. Διὰ ταῦτα φρονοῦμεν ὅτι ἡ λέξις τετράετον σημανεῖ τὴν ψῆφον ἢ τοῦ κύβου ἡ ἀδακίσκον ἡ ὡς ἀλλως ἔτι ἐκαλοῦντο τὰ τετράγωνα ἐκεῖνα λιθάρια, ὃν χρησιν ἐποιοῦντο ἐν τῇ κατασκευῇ ψηφοθεμάτων καὶ μουσειακῶν. Ταῦτην τὴν σημασίαν ἀποδίδοντες εἰς τὴν λέξιν δυνάμεσθα ἀκέμην καὶ τὰ χωρία τοῦ Πατσχαλίου χρονικοῦ καὶ τοῦ Θεοφάνους νὰ ἐρμηνεύσωμεν, καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς πρόσφορον ἔννοιαν νὰ ἔξαγαγώμεν· διότι τὸ μὲν ἐκκ. Ιησία πᾶσα ἐκ τετραέτουν, πᾶς τις ἔχων ὑπ' ὅψει τὴν καβ' ἡμᾶς σημασίαν τῆς λέξεως εὐκολώτατα νοεῖ τί σημαίνει, τὸ δὲ τῆς ἐπιγραφῆς ἐκέντησεν ἐτετράεντῳ οὐδὲν ἄλλο καβ' ἡμᾶς δηλοῖ ἡ, ὅτι ὁ μνημονευόμενος Ρουφῖνος ἐφύλατέχνησε τὸ ψηφοθετημα τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ ἡ μέρος μονον τούτου ὡς μουσκυτῆς ἡ, ὅπερ πιθανώτερον, ὡς χορηγὸς καταβαλῶν τὰς ἐπὶ τούτῳ ἀναγκαῖας δαπάνας.

‘Η φύφωσις καλλιεργηθεῖσα ἀπαραμίλλως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἀνυπερβολήτων τούτων τοῦ καλοῦ σκαπανέων ἔξιχθη εἰς τὸν ὕψιστον τελεότητος βαθμόν, ὡς μαρτυροῦσι περιγραφαὶ διαφόρων συγγραφέων περὶ διαφόρων ψηφοθετημάτων πολλαχοῦ τῆς Ἐλλαδὸς τὸ πάλαι ευρισκομένων. Οἱ Ρωμαῖοι οὐ μόνον ἐσύλησαν τὰ ὠραῖα μουσειακὰ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων μετακομίσαντες αὐτὰ εἰς Ρώμην, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ παρήγαγον τοιαῦτα μαλιστα ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία παρέλαβε μετὰ ταῦτα τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διακοσμήσεως τῶν ναῶν καὶ τὰ πρῶτα μουσειακὰ ἔργα ἀπερ ἀναφέρονται ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ιστορίᾳ εἰναι πιθανᾶς τὰ ἐκ προστάγματος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κατασκευασθέντα ἐν Ρώμῃ πρὸς εὐπρεπισμὸν τῆς Βασιλικῆς τοῦ Βατικανοῦ Ἐκκλησίας. Οὐδένα λόγου ἔχομεν νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἡ Μ. Ἐκκλησία, πεοὶ τοῦ ἐμπροσμοῦ τῆς ὁποίας ἀναφέρουσι τὰ δύο προμηνυμονευθέντα χωρία τῶν Βυζαντίων συγγραφέων, δὲν ἦτο διὰ μουσειωμάτων κεκοσμημένη, αὐτὸν ὑπερβεῖσα ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τηρούμνη καὶ ἔξωραΐσθη μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ νιοῦ αὐτοῦ Κώνσταντος [360], ἐπανειλημμένως δ' εἴτε ἐπισκευασθεῖσα ἴδιᾳ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ τῷ [415] διετρήθη μέχρι τοῦ 532 ὅπότε συνέητο τὸ μνημονεύμαν γεγονός τοῦ ἐμπροσμοῦ αὐτῆς (Pulgher Eglises Byzantines de Constantinople σελ. 18 καὶ ἐφ.)

Ποία τις ὑπῆρξεν ἡ γένεσις καὶ ἀρχὴ τῆς λέξεως τετράετον δὲν εἶναι εὔκολον νὰ εἴπωμεν. Φάνεται μὲν ὅτι σχετίζεται πρὸς τὸ tessera τῶν Λατάνων, ὅπερ ἐκ τοῦ Ἰωνικοῦ τέσσερα παραγόμενον σημαίνει τὸν κύξου καὶ εἴτα τὴν ψῆφον ἡ τὸν ἀδακίσκον τῶν ψηφοθετημάτων, δὲν εἶναι δὲ τοσοῦ ἀσχετον καὶ πρὸς τὸ τοῦ Ἡσυχίου τετράγατα (ἐν τῷ κώδικι φέρεται τετράγντο) ὅπερ κατὰ τούτου σημαίνει τετράγωνόν τι σχῆμα καὶ τετραγωνίς (ἐν τῷ κώδικι τετραγνίας), ὅπερ δὲ ἀποδίδεται διὰ τοῦ τετράγωνος, ἀλλ' ὁ ὑιαίτερος σχηματισμὸς τῆς λέξεως δὲν εἶναι εὐδηλος. Καὶ ἡ λέξις quadratarii διῆτοι λαζαλού τοὺς ψηφωτὰς οἱ Ρωμαῖοι (παραξ. Diction of Greek and Roman antiquities σελ. 915) φάνεται ὅτι οὐχὶ ἔνει αὐτοῖς ἀναλογίας τινὸς πρὸς τὴν περὶ ἡς ὁ λόγος εἶναι ἐσχηματισμένη.

Φάνεται δὲ ὅτι, ἐνῷ τὴν ἀρχὴν ἐσήμανεν ἀπλῶς ἡ λέξις τὸν ἀδακίσκον βραδύτερον ἐδηλοῦτο διὰ αὐτῆς καὶ τὸ διὰ τούτων κατασκευαζόμενον ψηφολόγημα τὸ τῶν Ρωμαίων opus ἢ pavimentum tessellatum.

Τοιοδάλλοντες τὴν γνώμην ταύτην περὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς αἰνιγματώδους λέξεως τετράετον ἐπαφίεμεν τῷ ἀρμοδίῳ ἀναγνώστῃ ἡνὶ ἀποδεχθῆ ταύτην ἡ, ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν τὴν αξίωσιν, ὅτι αὐτὴ μόνη εἶναι ἡ τοῦ ὄρθοῦ στοχαζούμενη pōstiorem ἵνα ἐπαναλαβώμεν τὸ τοῦ Dindorf, proferre, cui lubentes manus dederimus.

A. ΜΟΣΧΙΔΗΣ

Καθηγητὴς ἐν τῷ Ἀθερωτείῳ Γυμνασίῳ.